

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ՄԱՆ-ՍՏԵՖԱՆՈՅԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐՈՒՄ

XIX դարի 70-ական թվականներին Հայկական հարցի բովանդակության մեջ տեղի ունեցավ շրջադարձ: Նախ՝ այն առաջին անգամ դարձավ միջազգային դիվանագիտության հարց, և երկրորդ՝ այս շրջափուլում խոսքը գնում էր ոչ թե հայերի անկախության, այլ արևմտահայերի շրջանում բարենորոգումներ անցկացնելու և նրանց համար անվտանգության երաշխիքներ ապահովելու մասին:

Հայկական հարցի սկզբնավորումը առնչվում է XIX դարի 70-ական թվականներին Բալկանյան թերակղզում ծավալված հակաթուրքական բուռն իրադարձություններին: Բալկանյան դեպքերը խանդավառեցին նաև հայ ազատագրական շարժման գործիչներին: Այդ շրջանում է, որ հուզումներ բռնկվեցին Ձեյթունում, Վանում և Թուրքահայաստանի այլ վայրերում: Թուրքական կառավարությունը, որին լայնորեն աջակցում էր Անգլիան, դաժանորեն հաշվեհարդար տեսավ ինչպես Բալկանյան ապստամբած ժողովուրդների, այնպես էլ հայերի հետ: Վան քաղաքը դարձավ հրո ճարակ:

Դեռևս պատերազմի ընթացքում հայ հասարակական շրջանները փորձում էին Հայկական դատը ներկայացնել Ռուսաստանի «բարեհայեցողությանը»: Բանակցություններ են վարում մեծ իշխան Նիկոլայ Նիկոլանիչի հետ, իսկ 1878 թ. փետրվարի 1-ին պատրիարք Վարժապետյանը Ալեքսանդր II-ին է ներկայացնում մի աղերսագիր, որտեղ հայցում է Ռուսաստանի միջամտությունը Արևմտյան Հայաստանում բարենորոգումներ կատարելու համար: Ալեքսանդր II-ը տվեց պաշտոնական համաձայնություն և հանձնարարվեց ռուսական պատվիրակության ղեկավար կոմս Ն. Իգնատևին «թուրքերի հետ կնքվելիք դաշնակցության պայմանագրում ընդգրկել հայերի համար այս անչափ կարևոր հարցը»: Սկզբում հայկական կողմն ակնկալում էր ինքնավարության խոստում կորզել տերություններից, բայց ինչպես Ռուսաստանը, այնպես էլ Անգլիան այդպիսի խոստումներ չտվեցին և ինքնավարության հարցը մեջտեղից դուրս եկավ: Մնում էր միայն բարենորոգումների խոստումը: Ռուսական պատվիրակ Իգնատևը հայերի դժգոհությանն ի պատասխան պարզաբանում էր, որ պատմական այս փուլում միայն դա էր հնարավոր ու խորհուրդ էր տալիս լինել իրատես և բավարարվել ձեռք բերվածով: Սան Ստեֆանոյի դաշնագրի 16-րդ հոդվածն ամբողջությամբ վերաբերում էր թուրքահայության հարցին, որտեղ ասվում էր. «Նկատի առնելով այն, որ ռուսական զորքերի դուրս բերումը նրանց կողմից գրավված Հայաստանի՝ Թուրքիային վերադարձվելիք վայրերից կարող է այնտեղ առիթ տալ բախումների և բարդությունների, որոնք երկու պետությունների բարի հարաբերությունների վրա կունենան վնասակար ազդեցություն, Բարձր Դուռը պարտավորվում է անհապաղ կենսագործել հայաբնակ մարզերի տեղական կարիքներից հարուցվող բարելավումներ և բարենորոգություններ, և զերծ պահել հայերի անվտանգությունը քրդերից և չերքեզներից»: Թուրքահայերի հարցին էին առնչվում նաև դաշնագրի 25-րդ և 27-րդ հոդվածները: 25-րդ հոդվածը նախատեսում էր ռուսական զորքերը Արևմտյան Հայաստանից դուրս բերել վեց ամսվա ընթացքում: Տրված ժամանակը բավարար էր, որ Բ. Դուռն այստեղ կատարեր «տեղական կարիքներից հարուցվող բարելավումներ և բարենորոգություններ»: Փաստորեն Ռուսաստանը ճանաչվում էր Հայկական հարցի լուծման երաշխավոր: 21-րդ և 27-րդ հոդվածներով թուրքական կողմից պահանջվում էր պատժիչ միջոցներ չձեռնարկել այն անձանց նկատմամբ, որոնք պատերազմի ժամանակ աջակցել էին ռուսական բանակին, և չխոչընդոտել այն հայերին, որոնք ցանկություն կհայտնեին հեռանալ Թուրքիայից:

Այսպիսով, Սան-Ստեֆանոյի պայմանագրի 16-րդ հոդվածով Թուրքիան պաշտոնապես ճանաչեց Օսմանյան կայսրության սահմաններում Հայաստան երկրի գոյությունը: Առաջին անգամ Հայկական հարցը վերածվեց քաղաքական գործոնի, տեղ գտավ միջազգային պայմանագրում և դարձավ Արևելյան հարցի բաղկացուցիչ մասը:

Այս բոլորով հանդերձ 16-րդ հոդվածը լի էր անորոշություններով: Նախ չէր նշվում, թե որո՞նք էին հայկական նահանգների սահմանները, չէր որոշվում, թե ով պետք է ճշտեր տեղական կարիքները, բարենորոգումների բնույթն ու ընդգրկումը, և թե ինչպես պետք է Ռուսաստանը վերահսկեր թուրքական կողմի համապատասխան ձեռնարկումները: Մի բան էր հստակ ու որոշակի. պայմանագրի համաձայն ռուսական բանակը տեղակայվելու էր Արևմտյան Հայաստանի գրավյալ տարածքում, որը դառնալու էր ռուսական ազդեցության ոլորտ, իսկ հայ բնակչությունը մնալու էր նրա հովանավորության ներքո:

Սակայն 16-րդ հոդվածը չիրագործվեց: Սան-Ստեֆանոյի պայմանագիրը նախնական էր, և շահագրգիռ կողմերը ջանք չխնայեցին այն վերանայելու: